

Σεμινάριο ERA για δικαστές και εισαγγελείς
Εισαγωγή στο περιβαλλοντικό δίκαιο της ΕΕ

Δημήτριος Πυργάκης
Πάρεδρος
Συμβούλιο της Επικρατείας

**Εισαγωγή στο περιβαλλοντικό δίκαιο της ΕΕ -
Έμφαση στον ρόλο των εθνικών δικαστών και
εισαγγελέων**

**«Εργαλειοθήκη» της ΕΕ για εθνικούς δικαστές
και εισαγγελείς**

Πρόλογος

- Σκοπός της παρουσίασης είναι να διευκολυνθεί η ανταλλαγή απόψεων και εμπειριών σχετικά με την εφαρμογή του περιβαλλοντικού δικαίου της ΕΕ από δικαστές και εισαγγελείς Ελλάδος και Κύπρου.
- Αναγκαστικά η παρουσίαση περιορίζεται σε πρακτικά ζητήματα που αντιμετωπίζει ένας δικαστής κατά την επίλυση περιβαλλοντικών διαφορών.
- Ελπίζω ότι τόσο τα γενικά όσο και τα ειδικότερα ζητήματα που περιλαμβάνονται στην παρουσίαση είναι σχετικά με το έργο σας. Μη διστάσετε να θέσετε και άλλα ζητήματα κατά τη διάρκεια της παρουσίασης ή στο τέλος της σημερινής συνεδρίας.

Κατάλογος ζητημάτων που θα αναπτυχθούν:

- Ρόλος του εθνικού δικαστή
- Πρόσβαση στη δικαιοσύνη
- Προδικαστική παραπομπή (ερμηνεία/ισχύς)
- Υπεροχή του δικαίου της ΕΕ
- Αρχές ισοδυναμίας και αποτελεσματικότητας

1^ο ζήτημα

- Ρόλος του Εθνικού Δικαστή

Ο Εθνικός Δικαστής (σχεδόν πάντα ο ένας και μοναδικός) Δικαστής της Ευρωπαϊκής Ένωσης!

Paris 2010- Le penseur CC BY-SA 2.0.Credit:
Daniel-Stockman-Flickr: Παρίσι 2010 Day 3-9

Γιατί?

Η έννομη τάξη της ΕΕ στηρίζεται ...
... στη συνεργασία μεταξύ εθνικών δικαστών και δικαστών της ΕΕ

Art. 19 (1) ΣΕΕ

- Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (δικαιοδοσία που παρέχεται από τις Συνθήκες)

[...] εξασφαλίζει την τήρηση του δικαίου κατά την ερμηνεία και την εφαρμογή των Συνθηκών.

- Τα κράτη μέλη (δικαιοδοσία σε όλες τις άλλες υποθέσεις του δικαίου της ΕΕ)

[...] διασφαλίζουν την πραγματική δικαστική προστασία στους τομείς που διέπονται από το δίκαιο της Ένωσης.

Ο ιδιαίτερος χαρακτήρας της έννομης τάξης της ΕΕ
φαίνεται στο άρθρο 274 ΣΛΕΕ:

«Εφόσον οι Συνθήκες δεν προβλέπουν αρμοδιότητα του
Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης,

οι διαφορές στις οποίες η Ένωση είναι διάδικος

δεν εξαιρούνται εκ του λόγου αυτού από την αρμοδιότητα των
εθνικών δικαστηρίων».

A maiore ad minus:

Όλες οι άλλες («ασθενέστερες») υποθέσεις, όπου εφαρμόζεται το
δίκαιο της ΕΕ εμπίπτουν στη δικαιοδοσία των κρατών μελών.

Ο εθνικός δικαστής επικοινωνεί με το ΔΕΕ με τη διαδικασία προδικαστικής παραπομπής βάσει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ:

Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι αρμόδιο να αποφαινεται επί ερωτημάτων που υπέβαλαν τα εθνικά δικαστήρια, εκδίδοντας **προδικαστικές αποφάσεις** σχετικά με:

(α) την **ερμηνεία** των Συνθηκών

(β) το **κύρος** και την **ερμηνεία** των πράξεων των οργάνων της Ένωσης

2^ο ζήτημα

Πρόσβαση στη δικαιοσύνη

Από πού ξεκινάμε, όταν τίθεται ζήτημα «πράσινης» πρόσβασης στη δικαιοσύνη;

Source: <https://www.iucn.org/fr/node/19127>

Το καλύτερο σημείο εκκίνησης είναι η

Σύμβαση του Aarhus

1. Πρόσβαση του κοινού στις πληροφορίες σχετικά με το περιβάλλον
2. Συμμετοχή του κοινού στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων για σχέδια και προγράμματα σχετικά με το περιβάλλον
3. Πρόσβαση στη δικαιοσύνη για περιβαλλοντικά ζητήματα.

Σύμβαση Aarhus 1998 → Ευρωπαϊκή Ένωση

Οδηγία
2003/35/ΕΚ
εκδίδεται
στο πλαίσιο της
συμβάσεως και
τροποποιεί οδηγία
85337/ΕΟΚ

Απόφαση
2005/370/ΕΚ
«Έγκριση»
σύμβασης Aarhus

Οδηγία 2011/92/ΕΕ η
οποία τροποποιήθηκε
με την οδηγία
2014/52/ΕΕ

- Κατάργηση προηγούμενων οδηγιών
- Θέσπιση ρυθμίσεων ανάλογων με σύμβαση Aarhus

Σύμβαση Aarhus 1998 → Ελλάδα

Νόμος 3422/2005
Κύρωση της
Συμβάσεως

Το «Πνεύμα του Aarhus» (Προοίμιο, στοιχείο 8):

[...] οι πολίτες (και Μη Κυβερνητικοί Οργανισμοί) πρέπει να διαθέτουν πρόσβαση σε πληροφορίες,

να δικαιούνται να συμμετέχουν στη λήψη αποφάσεων και

να έχουν πρόσβαση στη δικαιοσύνη
για περιβαλλοντικά θέματα ...

Μια υπόθεση μπορεί να

«προσγειώσει»

τα αφηρημένα νομικά ζητήματα.

Σενάριο υπόθεσης:

Οι Κορμοράνοι τρώνε μεγάλες ποσότητες ψαριών (περίπου 150 κιλά το χρόνο) ανταγωνιζόμενοι τους αλιείς. Η ελληνική κυβέρνηση εκδίδει απόφαση που επιτρέπει τη θήρα των κορμοράνων στον Θερμαϊκό κόλπο χάριν της προστασίας των αλιέων της περιοχής. Το κοινωφελές ίδρυμα με την επωνυμία «Client Earth» που εδρεύει στο Λονδίνο προσπαθεί να προστατεύσει τα πτηνά με την άσκηση αιτήσεως ακυρώσεως.

Quid iuris?

Ας αρχίσουμε με τα προφανή ...

**Οι Κορμοράνοι (*Phalacrocorax carbo*)
προστατεύονται από την οδηγία για τα πτηνά
(Οδηγία 2009/147/ΕΚ για τη διατήρηση των άγριων πτηνών).**

Η σκόπιμη σύλληψη και θανάτωση, ενόχληση, καταστροφή των
φωλιών του ή η συλλογή των αυγών του επιτρέπεται μόνο σύμφωνα
με το σύστημα παρέκκλισης που θεσπίζεται στο άρθρο 9 της οδηγίας
για τα πτηνά (π.χ. προστασία της αλιείας).

**Μπορεί το ως άνω Ίδρυμα να κινήσει δικαστική διαδικασία
υποστηρίζοντας ότι δεν πληρούνται οι απαιτήσεις της παρέκκλισης
(«πρόληψη σοβαρής ζημίας στην αλιεία»);**

Ας ρίξουμε πρώτα μια ματιά
στο άρθρο 9 παρ. 3 της
Σύμβασης του Aarhus ...

Λαμβάνοντας υπόψη το «πνεύμα του Aarhus» φαίνεται να είναι
απολύτως σαφές ότι σε μια τέτοια περίπτωση το Ίδρυμα θα πρέπει να
περάσει «μια μέρα στο δικαστήριο» (αν δεν έχει COVID...).

**Το άρθρο 9 παρ. 2 και 3 διασφαλίζουν την πρόσβαση
στα δικαστήρια σε όλα τα περιβαλλοντικά θέματα.**

Ωστόσο ... «ο διάβολος κρύβεται στις λεπτομέρειες» ...

εν προκειμένω, στις λεπτομέρειες του εθνικού δικονομικού δικαίου.

Μια πρώτη ανάγνωση του άρθρου 9 παρ. 3 της Σύμβασης του Aarhus

"(...) κάθε Μέρος εξασφαλίζει ότι,
σε περίπτωση που πληροί τα τυχόν κριτήρια που καθορίζονται στο
εθνικό του δίκαιο,

**το κοινό διαθέτει πρόσβαση σε διοικητικές ή δικαστικές
διαδικασίες,**

προκειμένου να προσβάλει πράξεις και παραλείψεις από ιδιώτες και
δημόσιες αρχές,

**οι οποίες συνιστούν παράβαση διατάξεων του εθνικού του δικαίου
σχετικά με το περιβάλλον».**

Μια δεύτερη ανάγνωση του άρθρου παρ. 3 της Σύμβασης του Aarhus από την άποψη ενός κράτους μέλους δεν αγκαλιάζει πλήρως το πνεύμα του Aarhus ...

«(...) κάθε Μέρος εξασφαλίζει ότι,
σε περίπτωση που πληροί τα τυχόν κριτήρια που καθορίζονται στο εθνικό του δίκαιο,
το κοινό διαθέτει πρόσβαση [στη δικαιοσύνη]...»

Για παράδειγμα, το ΣτΕ θα μπορούσε να δεχθεί τα εξής:

«όταν η αίτηση ακυρώσεως ασκείται από νομικό πρόσωπο ή ένωση προσώπων, το έννομο συμφέρον αυτών κρίνεται κατά τους ορισμούς του εθνικού δικαίου, ήτοι του άρθρου 47 του π.δ. 18/1989 (Α' 8), και κατά περίπτωση, ενόψει κυρίως των επιδιωκόμενων από αυτά, κατά τη συστατική τους πράξη ή το καταστατικό τους, συγκεκριμένων σκοπών και του περιεχομένου της εκάστοτε προσβαλλόμενης πράξης. Το δικαίωμα στο περιβάλλον, που αναγνωρίζεται κατ' αρχήν ευρέως σε νομικά πρόσωπα, τα οποία, λόγω του σκοπού τους, ενδιαφέρονται για την προστασία του περιβάλλοντος, δεν μπορεί να οδηγήσει στην εκ προοιμίου αναγνώριση παγκοσμίου κατ' ουσίαν εννόμου συμφέροντος, ειδικώς επί περιβαλλοντικών υποθέσεων, σε κάθε περιβαλλοντικό σωματείο, ασχέτως έδρας και δεσμού προς τη συγκεκριμένη προσβαλλόμενη πράξη και ασχέτως της εμβέλειας των επιπτώσεών της» (ΣτΕ 2865/2019)

ERA

Μια δεύτερη ανάγνωση του άρθρου παρ. 3 της Σύμβασης του Aarhus από την άποψη ενός κράτους μέλους δεν αγκαλιάζει πλήρως το πνεύμα του Aarhus ...

Η υπόθεση του Κορμοράνου έκλεισε σε εθνικό επίπεδο;

Υπενθυμίζεται ότι σε πολλά κράτη μέλη εξακολουθούν να υπάρχουν «κριτήρια εθνικού δικαίου» που αποκλείουν την πρόσβαση στη δικαιοσύνη στις «μικρές και μεσαίες» περιβαλλοντικές υποθέσεις ή που θέτουν αυστηρούς περιορισμούς στην ενεργητική νομιμοποίηση.

Γιατί?

Ο ευρωπαϊκός φόβος μιας *actio popularis* ...

... έχει ως αποτέλεσμα μια κατάσταση περιορισμένης εφαρμογής του άρθρου 9 παρ. 3 της Σύμβασης του Aarhus.

Το Δικαστήριο στην υπόθεση C-240/09 γνωστή ως «Σλοβακική Καφέ Αρκούδα /LZ (I)» προσπαθεί να καλύψει το κενό απαιτώντας από το αιτούν δικαστήριο να ερμηνεύσει, στο μέτρο του δυνατού, το δικονομικό δίκαιο σύμφωνα τόσο με τους σκοπούς του άρθρου 9 παρ. 3 της σύμβασης όσο και τον σκοπό της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας των δικαιωμάτων που απορρέουν από την έννομη τάξη της Ένωσης.

Πράττοντας αυτό, ο δικαστής μπορεί να βρει έναν πολύ καλό οδηγό στην «Ανακοίνωση της Επιτροπής σχετικά με την πρόσβαση στη δικαιοσύνη για περιβαλλοντικά θέματα» δημοσιευμένη στην ΕΕ 2017/C 275/01/18.8.2017. Πρόκειται για είδος «νομικού σχολιασμού» που δεν βρίσκεται στη βιβλιοθήκη κανενός δικαστηρίου (Οι Αμερικανοί θα μιλούσαν για «Restatement of Law», κείμενο που δεν επιτάσσει στον δικαστή αλλά τον πείθει να το εφαρμόσει).

Ο κορμοράνος ακόμα περιμένει
την έκβαση της υπόθεσής του ...

Π.χ.: Τι θα κάνει ο έλληνας διοικητικός δικαστής;
Μήπως αρνηθεί την πρόσβαση στη δικαιοσύνη για το αγγλικό ίδρυμα,
ιδίως μετά το Brexit;
Μήπως πρόσβαση στη δικαιοσύνη θα μπορούσε
να επιτραπεί υπό τους όρους του
άρθρου 9 παρ. 2 της σύμβασης του Aarhus.
Βάση αποτελεί η απόφαση του Δικαστηρίου της 8ης Νοεμβρίου 2016 (C-
243/15, LZ II), γνωστή ως «Σλοβακική Καφέ Αρκούδα II».

C-243/15

«Σλοβακική Καφέ Αρκούδα II»

Εδώ, το ΔΕΕ κάνει μια νέα αρχή και θέτει ως νομική βάση για την ενεργητική νομιμοποίηση ενώπιον της δικαιοσύνης τα άρθρα

47 του Χάρτη θεμελιωδών δικαιωμάτων της ΕΕ

και

6 παρ. 3 της οδηγίας 92/43/ΕΟΚ για τους οικοτόπους

και

9 παρ. 2 της σύμβασης του Aarhus

και

6 της σύμβασης του Aarhus

για αποφάσεις, πράξεις και παραλείψεις για τις οποίες εφαρμόζεται το άρθρο 6 της σύμβασης του Aarhus για τη συμμετοχή του κοινού.

Και τίθεται το ερώτημα: Για τη θήρα των κορμοράνων απαιτείται προηγούμενη συμμετοχή του κοινού;

Το κρίσιμο, δηλαδή, ερώτημα για τη θεμελίωση του εννόμου συμφέροντος του αγγλικού ιδρύματος είναι:
Εφαρμόζεται εν προκειμένω η διάταξη για τη συμμετοχή του κοινού (άρθρο 6 της σύμβασης);

Το άρθρο 6 της σύμβασης του Aarhus ορίζει:

"1. Κάθε μέρος: α) Εφαρμόζει τις διατάξεις του παρόντος άρθρου όσον αφορά αποφάσεις για το κατά πόσον θα επιτρέψει προτεινόμενες δραστηριότητες που απαριθμούνται στο παράρτημα Ι·

β) Σύμφωνα με το εθνικό του δίκαιο, εφαρμόζει επίσης τις διατάξεις του παρόντος άρθρου σε αποφάσεις για προτεινόμενες δραστηριότητες που δεν απαριθμούνται στο παράρτημα Ι, οι οποίες δύνανται να έχουν σημαντικές επιπτώσεις στο περιβάλλον».

Η θήρα δεν συμπεριλαμβάνεται στο Παράρτημα Ι.

Έχει όμως σημαντικές επιπτώσεις;
Μήπως απαιτείται ο εθνικός δικαστής να στείλει προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ;

3^ο ζήτημα

Προδικαστική παραπομπή(ερμηνεία/ισχύς)

Άρθρο 267 ΣΛΕΕ:

Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης
αποφαίνεται με προδικαστικές αποφάσεις:
α) επί της **ερμηνείας** των Συνθηκών,

β) επί του **κύρους** και της **ερμηνείας** των πράξεων των θεσμικών ή
λοιπών οργάνων ή οργανισμών της Ένωσης.

Δικαστήριο κράτους μέλους, ενώπιον του οποίου ανακύπτει τέτοιο ζήτημα,
δύναται, αν κρίνει ότι απόφαση επί του ζητήματος είναι αναγκαία για την
έκδοση της δικής του απόφασης, να παραπέμψει το ζήτημα στο Δικαστήριο
για να αποφανθεί επ' αυτού.

Αν οι αποφάσεις του δεν υπόκεινται σε ένδικο μέσα του εσωτερικού δικαίου,
οφείλει να παραπέμψει το ζήτημα στο Δικαστήριο.

Οι συστάσεις ρίχνουν φως στο μονοπάτι ...

Επίσημη Εφημερίδα ΕΕ 2019/C 380/01 και δικτυακός τόπος του ΔΕΕ:

«Συστάσεις προς τα εθνικά δικαστήρια,
σχετικές με την υποβολή προδικαστικών ερωτημάτων» από τις 8
Νοεμβρίου 2019

Υποσημείωση:

Οι παραπάνω συστάσεις είναι πλήρεις.

Το προδικαστικό ερώτημα θα πρέπει να υποβάλλεται μόνο μετά την ανάγνωση των
συστάσεων αυτών από τους εθνικούς δικαστές.

Επί των ουσιωδών στοιχείων της
αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως
(πρβλ. παράρτημα των συστάσεων,
ΕΕ 2019/C 380/09)

1. Το αιτούν δικαστήριο

«[...] οι αιτήσεις προδικαστικής αποφάσεως πρέπει να διαλαμβάνουν [...] την ονομασία του δικαιοδοτικού οργάνου που υποβάλλει το προδικαστικό ερώτημα και, κατά περίπτωση, το αρμόδιο τμήμα ή δικαστικό σχηματισμό»
(βλ. παράρτημα των συστάσεων, 2019/C 380/09)

2. Οι διάδικοι της κύριας δίκης και οι εκπρόσωποί τους

«[...] οι αιτήσεις προδικαστικής αποφάσεως πρέπει να διαλαμβάνουν [...] τα ακριβή στοιχεία των διαδίκων της κύριας δίκης και των τυχόν εκπροσώπων τους ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου»

(βλ. παράρτημα των συστάσεων, 2019/C 380/09).

Προκειμένου να διασφαλιστεί η προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στο πλαίσιο της εκδικάσεως της υποθέσεως από το ΔΕΕ, της επιδόσεως της αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως στους ενδιαφερομένους και της μεταγενέστερης δημοσιοποίησής, της αποφάσεως, **το αιτούν δικαστήριο**, το οποίο είναι το μόνο που έχει πλήρη γνώση της υποβαλλόμενης στο Δικαστήριο δικογραφίας, **καλείται να προβαίνει στην ανωνυμοποίηση της υποθέσεως**, αντικαθιστώντας, π.χ., με αρχικά ή με συνδυασμό γραμμάτων τα ονόματα των φυσικών προσώπων των οποίων γίνεται μνεία στην αίτηση και απαλείφοντας τα στοιχεία από τα οποία θα μπορούσε να προκύψει η ταυτότητά τους.

Προς διευκόλυνση της διεκπεραίωσης της υποθέσεως, **το αιτούν δικαστήριο καλείται να αποστέλλει στο ΔΕΕ, εφόσον υπάρχουν, δύο μορφές του κειμένου της αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως**, ήτοι πλήρες κείμενο της αιτήσεως, το οποίο περιλαμβάνει τα ονόματα και τα πλήρη στοιχεία των διαδίκων της κύριας δίκης, και ανωνυμοποιημένο κείμενο της εν λόγω αιτήσεως.

(βλ. συστάσεις 2019/C 380, στοιχεία 21, 22)

3. Επί του αντικειμένου της διαφοράς της κύριας δίκης και των κρίσιμων πραγματικών περιστατικών

«[...] η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως πρέπει να περιλαμβάνει:

— συνοπτική έκθεση του αντικειμένου της διαφοράς της κύριας δίκης, καθώς και των διαπιστωθέντων από το αιτούν δικαστήριο κρίσιμων πραγματικών περιστατικών ή, τουλάχιστον, έκθεση των πραγματικών δεδομένων στα οποία στηρίζονται τα ερωτήματα».

(βλ. συστάσεις 2019/C 380, στοιχείο 15)

4. Οι σχετικές νομικές διατάξεις

«[...] η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως πρέπει να περιλαμβάνει:

— το περιεχόμενο των εφαρμοστέων στη συγκεκριμένη υπόθεση εθνικών διατάξεων και, ενδεχομένως, τη σχετική εθνική νομολογία.

Ειδικότερα, το αιτούν δικαστήριο οφείλει να προσδιορίσει επακριβώς τις εθνικές διατάξεις που έχουν εφαρμογή στα πραγματικά περιστατικά της διαφοράς της κύριας δίκης καθώς και τις διατάξεις του δικαίου της Ένωσης των οποίων ζητείται η ερμηνεία ή των οποίων αμφισβητείται το κύρος.

Στο μέτρο του δυνατού, θα πρέπει να παρατίθενται τόσο ο ακριβής τίτλος και η ημερομηνία δημοσίευσής των πράξεων που περιέχουν τις κρίσιμες διατάξεις όσο και τα στοιχεία δημοσίευσής τους. Σε περίπτωση παραπομπών στη νομολογία, το αιτούν δικαστήριο καλείται να αναφέρει τον αριθμό ECLI («European Case Law Identifier») της σχετικής αποφάσεως.

(βλ. συστάσεις, 2019/C 380, στοιχεία 15-16)

5. Οι λόγοι της προδικαστικής παραπομπής

«[...] η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως πρέπει να περιλαμβάνει:
— έκθεση, αφενός, των λόγων που οδήγησαν το αιτούν δικαστήριο να αμφιβάλλει για την ερμηνεία ή το κύρος ορισμένων διατάξεων του δικαίου της Ένωσης και, αφετέρου, της κατά τη γνώμη του εν λόγω δικαστηρίου σχέσεως μεταξύ των διατάξεων αυτών και της εφαρμοστέας στη διαφορά της κύριας δίκης εθνικής νομοθεσίας.
(βλ. συστάσεις, 2019/C 380 στοιχείο 15)

π.χ. αποστέλλεται προδικαστικό ερώτημα, όταν το αιτούν δικαστήριο κρίνει όχι ομόφωνα αλλά κατά πλειοψηφία επί ερμηνευτικού ζητήματος του δικαίου της Ένωσης. Στην περίπτωση αυτή δεν μπορεί να θεωρηθεί, κατά την έννοια του άρθρου 267 της ΣΛΕΕ, ότι η κρατήσασα γνώμη είναι απαλλαγμένη εύλογων αμφιβολιών (ΣτΕ 674/2018 7μ.).

6. Επί των προδικαστικών ερωτημάτων

Τα προδικαστικά ερωτήματα που υποβάλλονται στο Δικαστήριο πρέπει να παρατίθενται σε διακριτό και σαφώς προσδιοριζόμενο τμήμα της αποφάσεως του αιτούντος δικαστηρίου, κατά προτίμηση στην αρχή ή στο τέλος της. Τα ερωτήματα πρέπει να είναι κατανοητά καθεαυτά, χωρίς να χρειάζεται να προστρέξει κανείς στο σκεπτικό της αποφάσεως.

Το αιτούν δικαστήριο μπορεί, επίσης, να εκθέτει συνοπτικά την άποψή του ως προς την απάντηση που πρέπει να δοθεί στα υποβαλλόμενα προδικαστικά ερωτήματα. Μια τέτοια ένδειξη είναι χρήσιμη για το Δικαστήριο, ιδιαίτερα όταν καλείται να αποφανθεί επί αιτήσεως στο πλαίσιο ταχείας ή επείγουσας διαδικασίας.

(συστάσεις, 2019/C 380, στοιχεία 18-19)

7. Πιθανή ανάγκη για ειδική μεταχείριση

«[...] οι αιτήσεις προδικαστικής αποφάσεως πρέπει να διαλαμβάνουν [...]» τους λόγους που επιβάλλουν, ενδεχομένως, ειδική μεταχείριση «της αιτήσεως όσον αφορά, παραδείγματος χάριν, την ανάγκη τηρήσεως ανωνυμίας ως προς τα φυσικά πρόσωπα που εμπλέκονται στη διαφορά ή επισπεύσεως της εκδικάσεώς της από το Δικαστήριο»
(βλ. παράρτημα των συστάσεων, 2019/C 380/09)

Ένα πρόσφατο παράδειγμα ΣτΕ 674/2018 7μ. Διατακτικό - Πρώτο προδικαστικό ερώτημα

- Απέχει να αποφανθεί οριστικά.

- Υποβάλλει στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

α) Τα άρθρα 6 και 11 της οδηγίας 2011/92/ΕΕ, ερμηνευόμενα σε συνδυασμό προς τις διατάξεις του άρθρου 47 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε., μπορεί να ερμηνευθούν ότι έχουν την έννοια ότι είναι συμβατές προς αυτά διατάξεις του εθνικού δικαίου, [...] στις οποίες προβλέπεται ότι οι διαδικασίες που προηγούνται της έκδοσης απόφασης έγκρισης περιβαλλοντικών όρων έργων και δραστηριοτήτων που έχουν σημαντικές επιπτώσεις στο περιβάλλον (δημοσιοποίηση των μελετών περιβαλλοντικών επιπτώσεων, ενημέρωση και συμμετοχή του κοινού στη διαβούλευση) ενεργούνται και ελέγχονται κατά κύριο λόγο από την ευρύτερη διοικητική μονάδα της Περιφέρειας και όχι του οικείου Δήμου;

Απόφαση της 7.11.2019 Υπόθεση Flausch C-280/18

- Με το πρώτο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινισθεί αν το άρθρο 6 της οδηγίας 2011/92/ΕΕ έχει την έννοια ότι κράτος μέλος δύναται να διεξάγει τις σχετικές με ορισμένο έργο διαδικασίες συμμετοχής του κοινού στη διαδικασία λήψεως αποφάσεων στην έδρα της αρμόδιας περιφερειακής διοικητικής αρχής και όχι στον Δήμο όπου βρίσκεται ο τόπος υλοποιήσεως του έργου αυτού (σκέψη 25).
- [...] στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 6 της οδηγίας 2011/92/ΕΕ έχει την έννοια ότι δεν επιτρέπει σε κράτος μέλος να διεξάγει τις σχετικές με έργο διαδικασίες συμμετοχής του κοινού στη διαδικασία λήψεως αποφάσεων στην έδρα της αρμόδιας περιφερειακής διοικητικής αρχής και όχι στον Δήμο όπου βρίσκεται ο τόπος υλοποιήσεως του έργου αυτού, **όταν οι συγκεκριμένοι όροι διεξαγωγής δεν διασφαλίζουν την ουσιαστική τήρηση των δικαιωμάτων του ενδιαφερομένου κοινού**, στοιχείο του οποίου η διακρίβωση απόκειται στο αιτούν δικαστήριο (σκέψη 44).

Απόφαση της 7.11.2019 Υπόθεση Flausch C-280/18 - Όροι διεξαγωγής διαβούλευσης με το ενδιαφερόμενο κοινό -Ενημέρωση κοινού

- Βάσει του άρθρου 6, παρ. 4, της οδηγίας 2011/92/ΕΕ, στο ενδιαφερόμενο κοινό πρέπει να παρέχονται πραγματικές δυνατότητες να συμμετάσχει εγκαίρως στη διαδικασία λήψεως αποφάσεων επί ζητημάτων σχετικών με το περιβάλλον. Οι αρμόδιες αρχές πρέπει να διασφαλίζουν ότι οι χρησιμοποιούμενοι διάλογοι ενημέρωσης μπορούν ευλόγως να θεωρούνται πρόσφοροι για την πληροφόρηση των μελών του ενδιαφερομένου κοινού, προκειμένου να δώσουν σε αυτά επαρκή δυνατότητα να τηρούνται ενήμερα για τις σχεδιαζόμενες δραστηριότητες, τη διαδικασία λήψεως αποφάσεων και τις δυνατότητές τους να συμμετάσχουν εγκαίρως στη διαδικασία.
- Δεν αρκεί αφεαυτής οποιαδήποτε μορφή ανακοινώσεως.
- Αρκεί η ανάρτηση στα πλέον πολυσύχναστα σημεία της νήσου Ίου ή στον ίδιο τον τόπο υλοποιήσεως του έργου.
- Καθόσον η πλειονότητα των ενδιαφερομένων διέμενε στη νήσο Ίο ή είχε την κυριότητα ακινήτου ευρισκομένου στη νήσο αυτή, η ανάρτηση στο κατάστημα της περιφερειακής διοικητικής αρχής, η οποία εδρεύει στη Σύρο, έστω και συνοδευόμενη από δημοσίευση σε τοπικό έντυπο της τελευταίας αυτής νήσου, δεν φαίνεται ότι μπορούσε να συμβάλει επαρκώς στην ενημέρωση του ενδιαφερομένου κοινού. Εξάιρεση: αν η τοπική εφημερίδα είχε ευρύτατη κυκλοφορία και ιδιαίτερως μεγάλη αναγνωσιμότητα στην Ίο.
- Στο αιτούν δικαστήριο απόκειται να κρίνει αν οι απαιτήσεις αυτές τηρήθηκαν κατά τη διαδικασία που προηγήθηκε της υποθέσεως της κύριας δίκης.

Απόφαση της 7.11.2019 Υπόθεση Flausch C-280/18 -
Όροι διεξαγωγής διαβούλευσης με το ενδιαφερόμενο
κοινό -Τόπος όπου φυλάσσεται ο φάκελος

- Οι συνθήκες προσβάσεως στον φάκελο της διαδικασίας συμμετοχής πρέπει να παρέχουν στο ενδιαφερόμενο κοινό τη δυνατότητα να ασκεί αποτελεσματικώς τα δικαιώματά του, όπερ προϋποθέτει δυνατότητα ευχερούς προσβάσεως στον εν λόγω φάκελο. Ενδεχόμενες δυσχέρειες του ενδιαφερομένου κοινού κατά την προσπάθεια αυτή μπορούν, πάντως, να δικαιολογηθούν από την ύπαρξη δυσανάλογης διοικητικής επιβαρύνσεως της αρμόδιας αρχής.
- Για την εκτίμηση αυτή πρέπει να ληφθούν υπόψη η προσπάθεια την οποία έπρεπε να καταβάλει το ενδιαφερόμενο κοινό προκειμένου να μεταβεί ακτοπλοϊκώς από την Ίο στη Σύρο και οι δυνατότητες που είχαν οι αρμόδιες αρχές προκειμένου, χωρίς να καταβάλουν δυσανάλογες προσπάθειες, να καταστήσουν δυνατή την πρόσβαση στα στοιχεία του φακέλου στην Ίο.
- Εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να κρίνει αν οι απαιτήσεις αυτές τηρήθηκαν κατά τη διαδικασία.

Ένα πρόσφατο παράδειγμα ΣτΕ 674/2018 7μ. Διατακτικό-Δεύτερο προδικαστικό ερώτημα

Β) Τα άρθρα 6 και 11 της οδηγίας 2011/92/ΕΕ, ερμηνευόμενα σε συνδυασμό προς τις διατάξεις του άρθρου 47 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε., μπορεί να ερμηνευθούν ότι έχουν την έννοια ότι είναι συμβατό προς αυτά σύστημα διατάξεων του εθνικού δικαίου [...], στο οποίο τελικώς προβλέπεται ότι η δημοσιοποίηση των αποφάσεων έγκρισης περιβαλλοντικών όρων έργων και δραστηριοτήτων που έχουν σημαντικές επιπτώσεις στο περιβάλλον, με την ανάρτηση αυτών σε ειδικό δικτυακό τόπο, δημιουργεί τεκμήριο πλήρους γνώσης για κάθε ενδιαφερόμενο προκειμένου να ασκήσει το προβλεπόμενο κατά την κείμενη νομοθεσία ένδικο βοήθημα (αίτηση ακυρώσεως ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας) εντός προθεσμίας εξήντα (60) ημερών, λαμβανομένων υπ' όψιν των νομοθετικών προβλέψεων για τη δημοσιοποίηση των μελετών περιβαλλοντικών επιπτώσεων, την ενημέρωση και συμμετοχή του κοινού στη διαδικασία έγκρισης περιβαλλοντικών όρων των εν λόγω έργων και δραστηριοτήτων, οι οποίες θέτουν στο επίκεντρο των διαδικασιών αυτών την ευρύτερη διοικητική μονάδα της Περιφέρειας και όχι του οικείου Δήμου;

Απόφαση της 7.11.2019 Υπόθεση Flausch C-280/18

- Με το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινισθεί αν, λαμβανομένης υπόψη της απαντήσεως στο πρώτο ερώτημα, τα άρθρα 9 και 11 της οδηγίας 2011/92/ΕΕ έχουν την έννοια ότι αντιτίθενται σε ρύθμιση, όπως η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης, στην οποία προβλέπεται ότι η δημοσιοποίηση της εγκρίσεως έργου διά της αναρτήσεως σε ειδικό ιστότοπο αποτελεί την αφετηρία προθεσμίας 60 ημερών για την άσκηση ενδίκου βοηθήματος. (σκέψη 45).
- [...] στο δεύτερο προδικαστικό ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι τα άρθρα 9 και 11 της οδηγίας 2011/92/ΕΕ έχουν την έννοια ότι αντιτίθενται σε ρύθμιση, όπως η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης, η οποία έχει ως αποτέλεσμα να αντιτάσσεται σε μέλη του ενδιαφερόμενου κοινού προθεσμία για την άσκηση ενδίκου βοηθήματος της οποίας αφετηρία συνιστά η δημοσιοποίηση της εγκρίσεως έργου διά της αναρτήσεως στο διαδίκτυο, όταν τα μέλη αυτά του ενδιαφερόμενου κοινού δεν είχαν προηγουμένως τη δυνατότητα να ενημερωθούν επαρκώς για τη διαδικασία αδειοδότησεως σύμφωνα με το άρθρο 6, παράγραφος 2, της οδηγίας αυτής (σκέψη 60).

Ζήτημα 4ο

Υπεροχή του δικαίου της ΕΕ

Δίκαιο της ΕΕ: υπεροχή και άμεση εφαρμογή
(La primauté et l'effet direct)

**Με την απόφαση του Δικαστηρίου της 15ης Ιουλίου 1964
στην υπόθεση Costa/Enel κρίθηκε ότι**

«[...] εφόσον το δίκαιο που γεννήθηκε από τη Συνθήκη (ΕΟΚ) απορρέει από αυτόνομη πηγή δικαίου, δεν είναι δυνατόν λόγω του ιδιόμορφου πρωτότυπου χαρακτήρα του, να του αντιτάσσεται οποιοδήποτε εσωτερικό νομοθετικό κείμενο».

Αρχή Υπεροχής του Δικαίου της Ένωσης

CC BY-SA

Τι συμβαίνει στην Ελλάδα;

- Η αρχή της υπεροχής του δικαίου της Ένωσης έναντι του εθνικού δικαίου έχει αναγνωριστεί από τα εθνικά δικαστήρια (π.χ. ΣτΕ 161/2010 Ολ. και 808/2006 7μ.).
- Έτσι μπορεί να υποστηριχθεί ότι τίθεται εκποδών ως αντίθετη προς το δίκαιο της Ένωσης η διάταξη του άρθρου 19α του ν. 4014/2011 με την οποία ορίζονται τα εξής: «1. Μετά την έγκριση από την αρμόδια περιβαλλοντική αρχή, η ΑΕΠΟ, [...] αναρτ[ά]ται υποχρεωτικά, επί ποινή ακυρότητας, εντός ενός μηνός από την έκδοση της αντίστοιχης απόφασης, σε ειδικά προς τούτο καταχωρισμένο δικτυακό τόπο, ο οποίος ιδρύεται προκειμένου να αποκτήσει κάθε ενδιαφερόμενος πλήρη, λεπτομερή και ανεμπόδιστη πρόσβαση και γνώση των εν λόγω αποφάσεων που αφορούν έργα και δραστηριότητες της κατηγορίας Α΄. Με την ανάρτηση της ΑΕΠΟ στον ειδικό αυτό δικτυακό τόπο, η οποία αντιστοιχεί με επιβαλλόμενη από το νόμο δημοσίευση, τεκμαίρεται η πλήρης γνώση για κάθε ενδιαφερόμενο προκειμένου να ασκήσει είτε αίτηση ακυρώσεως είτε οποιοδήποτε άλλο ένδικο βοήθημα».

[Αυτή η
φωτογραφία CC
BY](#)

5^ο ζήτημα

Αρχές ισοδυναμίας και αποτελεσματικότητας

Εισαγωγή

Ελλείπει κανόνων του δικαίου της Ένωσης όσον αφορά τους διαδικαστικούς όρους υπό τους οποίους τα κράτη μέλη πρέπει να εκπληρώνουν τις υποχρεώσεις τους περί ενημερώσεως του κοινού και συμμετοχής του στη διαδικασία λήψεως αποφάσεων σχετικά με το περιβάλλον, εναπόκειται στην εσωτερική έννομη τάξη εκάστου κράτους μέλους να ρυθμίζει το ζήτημα των εν λόγω όρων βάσει της αρχής της διαδικαστικής αυτονομίας, υπό την προϋπόθεση, της τήρησης των αρχών της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας (βλ., κατ' αναλογία, απόφαση της 20ής Οκτωβρίου 2016, Danqua, C-429/15, EU:C:2016:789, σκέψη 29).

Η αρχή της ισοδυναμίας:

Οι όροι αυτοί δεν πρέπει να είναι λιγότερο ευνοϊκοί εκείνων που διέπουν παρεμφερείς περιπτώσεις εσωτερικού χαρακτήρα.

Η αρχή της αποτελεσματικότητας: (δύσκολο να εφαρμοστεί)

Οι όροι αυτοί δεν πρέπει να καθιστούν **πρακτικώς αδύνατη ή υπέρμετρα δυσχερή** την άσκηση των δικαιωμάτων που παρέχει η έννομη τάξη της Ένωσης

Ας δούμε ένα ειδικό ζήτημα:

«Η έλλειψη ΜΠΕ ή η ελλιπής ΜΠΕ»: Ένα ερώτημα που πρέπει να τεθεί αυτεπαγγέλτως;

- Σενάριο

Ιδιοκτήτης ασκεί αίτηση ακυρώσεως κατά της αναγκαστικής απαλλοτρίωσης ακινήτων για την διάνοιξη δρόμου.

Ο δικαστής κράτους μέλους μελετά τον φάκελο της υπόθεσης και ανακαλύπτει ότι δεν πραγματοποιήθηκε η υποχρεωτική εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων (ΕΠΕ) κατά τη διάρκεια της διοικητικής διαδικασίας.

Μπορεί να θέσει αυτό το ερώτημα αυτεπαγγέλτως;

«Η έλλειψη ΜΠΕ ή η ελλιπής ΜΠΕ»: Ένα ερώτημα που πρέπει να τεθεί αυτεπαγγέλτως;

Γενικό πλαίσιο της ΕΕ:

Άρθρο 19 (1) ΣΕΕ

[...]

- Τα κράτη μέλη προβλέπουν τα ένδικα βοηθήματα και μέσα που είναι αναγκαία για να διασφαλίζεται η **πραγματική δικαστική προστασία** στους τομείς που διέπονται από το δίκαιο της Ένωσης.
- Βλ. επίσης άρθρο 47 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε. και γενικές αρχές του ενωσιακού δικαίου που βασίζονται στα άρθρα 6 και 13 της ΕΣΔΑ.

«Η έλλειψη ΜΠΕ ή η ελλιπής ΜΠΕ»: Ένα ερώτημα που πρέπει να τεθεί αυτεπαγγέλτως;

Τα κράτη μέλη απολαύουν «δικονομικής αυτονομίας» και έχουν το δικό τους εσωτερικό σύνολο διαδικαστικών-δικονομικών κανόνων (χωρίς εναρμόνιση της ΕΕ).

Ελλείπει σχετικών διατάξεων του δικαίου της Ένωσης ισχύει, κατ' αρχήν, η δικονομική αυτονομία των κρατών μελών η οποία όμως πρέπει να εφαρμόζεται σύμφωνα με τις αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας (ΔΕΚ απόφαση της 7.6.2007, C-222/05 έως 225/05 van der Weerd και απόφαση της 14.12.1995, C-312/93 Peterbroek κ.α.)

«Η έλλειψη ΜΠΕ ή η ελλιπής ΜΠΕ»: Ένα ερώτημα που πρέπει να τεθεί αυτεπαγγέλτως;

Η αρχή της ισοδυναμίας:

Η αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως συνήθως δεν περιέχει καμία ένδειξη όσον αφορά τα ζητήματα του εθνικού δικαίου τα οποία μπορούν να εξετασθούν αυτεπαγγέλτως. Επομένως, δεν υφίσταται σημείο αναφοράς προκειμένου να ερευνηθεί αν η αρχή της ισοδυναμίας επιβάλλει την αυτεπάγγελτη εξέταση των ελλείψεων της εκτιμήσεως των περιβαλλοντικών επιπτώσεων.

Πάντως στη Γερμανία, το διοικητικό δικαστήριο πρέπει να θέσει αυτεπαγγέλτως το ζήτημα της έλλειψης ΜΠΕ, όπως και κάθε άλλο ζήτημα πραγματικό ή νομικό.

«Η έλλειψη ΜΠΕ ή η ελλιπής ΜΠΕ»: Ένα ερώτημα που πρέπει να τεθεί αυτεπαγγέλτως;

Η αρχή της αποτελεσματικότητας:

Κάθε περίπτωση στο πλαίσιο της οποίας τίθεται το ζήτημα αν ο εθνικός δικονομικός κανόνας καθιστά αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερή την εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης πρέπει να αναλύεται λαμβάνοντας υπόψη

- τη θέση της διατάξεως αυτής στο σύνολο της διαδικασίας,
- την εξέλιξη και τις ιδιαιτερότητες της διαδικασίας ενώπιον των διαφόρων εθνικών αρχών.

Υπό το πρίσμα αυτό, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη, ενδεχομένως, και

- οι αρχές που αποτελούν τη βάση του εθνικού δικαιοδοτικού συστήματος, όπως
- η προστασία των δικαιωμάτων άμυνας,
- η αρχή της ασφάλειας δικαίου και
- η εύρυθμη διεξαγωγή της διαδικασίας.

«Η έλλειψη ΜΠΕ ή η ελλιπής ΜΠΕ»: Ένα ερώτημα που πρέπει να τεθεί αυτεπαγγέλτως;

- Κατ' αρχήν, η αρχή της αποτελεσματικότητας δεν αποκλείει εθνικές διατάξεις οι οποίες εμποδίζουν τα εθνικά δικαστήρια να εξετάζουν αυτεπαγγέλτως ισχυρισμό αντλούμενο από την παράβαση διατάξεων του δικαίου της Ένωσης, εφόσον η εξέταση του ισχυρισμού αυτού θα τα υποχρέωνε να εγκαταλείψουν την επιβαλλόμενη ουδετερότητά τους, εξερχόμενα των ορίων της ένδικης διαφοράς, όπως προσδιορίστηκε από τους διαδίκους, και στηριζόμενα σε άλλα γεγονότα και περιστάσεις πέραν εκείνων επί των οποίων στηρίζει το αίτημά του ο διάδικος ο οποίος έχει συμφέρον για την εφαρμογή των εν λόγω διατάξεων.
- Ο περιορισμός αυτός της εξουσίας του εθνικού δικαστηρίου δικαιολογείται από την αρχή κατά την οποία οι διάδικοι έχουν την πρωτοβουλία της δίκης (όταν αυτή ισχύει) και, κατά συνέπεια, το δικαστήριο μπορεί να ενεργεί αυτεπαγγέλτως μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις, χάριν του δημοσίου συμφέροντος. Η αρχή αυτή προστατεύει τα δικαιώματα άμυνας και διασφαλίζει την ομαλή διεξαγωγή της δίκης, ιδίως προλαμβάνοντας καθυστερήσεις συμφυείς προς την εξέταση νέων ισχυρισμών.

«Η έλλειψη ΜΠΕ ή η ελλιπής ΜΠΕ»: Ένα ερώτημα που πρέπει να τεθεί αυτεπαγγέλτως;

- Το περιβάλλον χρήζει επίσης προστασίας και υφίσταται σημαντικό δημόσιο συμφέρον για την ορθή διεξαγωγή της εκτιμήσεως των περιβαλλοντικών επιπτώσεων η οποία επιβάλλεται κατά το δίκαιο της Ένωσης.
- Ωστόσο, η οδηγία 2011/92/ΕΕ δεν περιλαμβάνει διάταξη, αντίστοιχη π.χ. του άρθρου 6, παρ. 1, της οδηγίας περί καταχρηστικών ρητρών, η οποία να αφορά τις συνέπειες μιας ελλιπούς εκτιμήσεως των περιβαλλοντικών επιπτώσεων για την ισχύ των αδειών. Δεν ορίζει, ιδίως, ότι η άδεια θα καθίστατο ανίσχυρη σε περίπτωση ελλείψεων της εκτιμήσεως των περιβαλλοντικών επιπτώσεων.
- Εν προκειμένω, μπορεί να παραμείνει ανοικτό το ζήτημα αν πρέπει να λαμβάνεται υπόψη αυτεπαγγέλτως η πλήρης παράλειψη της επιβαλλόμενης, κατά το δίκαιο της Ένωσης, εκτιμήσεως των περιβαλλοντικών επιπτώσεων.
- Μάλλον δεν επιβάλλεται να εξετάζονται σε κάθε περίπτωση αυτεπαγγέλτως οι αμφιβολίες σχετικά με τον επίκαιρο χαρακτήρα εκτιμήσεως των περιβαλλοντικών επιπτώσεων. Το ίδιο πρέπει να ισχύει και για τις ελλείψεις της ΜΠΕ ή για την ελλιπή συμμετοχή του κοινού στη διαδικασία.

(Βλ. προτάσεις της Γεν. Εισ. Kokott, C-416/10, υπόθ. "Križan κ.ά.")

Συνοψίζοντας: «Εργαλειοθήκη» του Εθνικού Δικαστή

- Ρόλος του εθνικού δικαστή ως δικαστή της ΕΕ
- Πρόσβαση στη δικαιοσύνη υπό το πρίσμα της Σύμβασης του Aarhus
- Προδικαστική παραπομπή
- Υπεροχή του δικαίου της ΕΕ
- Αρχές ισοδυναμίας και αποτελεσματικότητας

Τί πρέπει να έχουμε στο μυαλό μας;

- Όπως είπε η γενική εισαγγελέας Sharpston «Το φυσικό περιβάλλον ανήκει σε όλους μας και η προστασία του αποτελεί συλλογική μας ευθύνη. Το Δικαστήριο έχει αναγνωρίσει ότι οι κανόνες του δικαίου της Ένωσης για το περιβάλλον αφορούν, κατά βάση, το δημόσιο συμφέρον και όχι απλώς την προστασία των συμφερόντων των ιδιωτών. Ούτε το νερό ούτε τα ψάρια που διαβιούν εντός του μπορούν να προσφύγουν στα δικαστήρια. Ούτε ασφαλώς τα δέντρα μπορούν να παραστούν ως διάδικοι, παρά το παράστημά τους».

Σας ευχαριστώ για την προσοχή σας!

